

De Greidhoeke, een Bioregio in Fryslân

Verkenning

Samenvatting en analyse

Mei, 2023

Inhoudsopgave

1	SAMENVATTING EN ANALYSE INVENTARISATIEGESPREEKEN MET STAKEHOLDERS EN KICK OFF	3
	BIJLAGE I: LIJST VAN BELANGHEBBENDEN/ CONTACTEN	11
	BIJLAGE II: STARTBIJEENKOMST	15
	1.1 Agenda (aangepast)	15
	1.2 Uitnodiging	16
	1.3 Notulen	18
	1.4 Reacties geogst van deelnemers via Slido	21
	1.5 Deelnemers	27
	BIJLAGE III: VRAGENLIJST	29
	BIJLAGE IV: BIJEENKOMST GEZONDHEIDSZORG GROEP	32

1 SAMENVATTING EN ANALYSE INVENTARISATIEGESPREKKEN MET STAKEHOLDERS EN KICK OFF

Achtergrond

In november 2022 heeft de provincie Fryslân aan Avalon (uit de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw, met name via het gebied Griedhoeke plus) financiering toegekend voor de verkenningsfase voor een Bioregio in de regio Griedhoeke plus. In deze fase worden menselijk en sociaal kapitaal en krachtenvelden in kaart gebracht en geanalyseerd, en interventies en trajecten voorgesteld om de transitie naar een groenere landbouw en de daaraan gerelateerde voeding in de Griedhoeke te versnellen. Hierbij zullen met name ook de gezondheidsaspecten als argumenten worden meegenomen. Dit gebeurt op participatieve wijze, waarbij relevante belanghebbenden uit de sectoren landbouw, voeding, natuur, zorg en onderwijs betrokken worden bij het consultatieproces. Ook wordt een wetenschappelijke adviesraad opgezet om een degelijke wetenschappelijke ondersteuning en evaluatie van de projectinspanningen mogelijk te maken. Tevens wordt een groep van jonge ambassadeurs gevormd om te helpen bij het verspreiden van de projectideeën in de regio, met name onder de jonge generatie. De geleerde lessen, conclusies en aanbevelingen uit het project worden gebruikt om een voorstel voor een meerjarig (8-10 jaar) transitieprogramma voor te bereiden, dat ter financiering zal worden voorgelegd aan onder meer de provincie Fryslân en LNV.

Aanpak

Deze samenvatting geeft een overzicht van het consultatieproces dat is uitgevoerd met een groot aantal belanghebbenden die betrokken zijn bij de ontwikkeling van landbouw, voeding, natuur, zorg en onderwijs in Fryslân en speciaal in de Griedhoeke, met bijzondere aandacht voor participatieve processen en inclusiviteit. Groenere vormen van landbouw krijgen steeds meer aandacht in Fryslân, en het is belangrijk om de perspectieven en motieven van de verschillende belanghebbenden die betrokken zijn bij deze beweging te begrijpen. Door deze stakeholders in kaart te brengen, proberen we kansen voor samenwerking te identificeren die nodig is voor een inclusiever, groener en duurzamer landbouwsysteem in de Griedhoeke.

Hiervoor hebben we de volgende stappen genomen:

1. Vorming voorlopige kernprojectgroep, met daarin:
 1. Martien Lankester, initiator Bioregio, sr adviseur Avalon
 2. Dr Darko Znaor, directeur Avalon
 3. Dr Govert Geldof, complexiteitskundige
 4. Ir Zsuzsan Proos-Huijsmans, voedingskundige, Future Food Next
 5. Heleentje Swart MA, programmaleider Spark the Movement
 6. Marlise Vroom MBA, aanjager bodem, voeding en gezondheid
2. Identificatie van de belangrijkste belanghebbenden: Een lijst van potentiële belanghebbenden werd samengesteld op basis van eerder onderzoek, individuele contacten en overleg met deskundigen in het veld. De lijst is vervolgens aangevuld door de kernprojectgroep. Dit leidde uiteindelijk tot contacten en gesprekken met ruim 80 mensen (zie bijlage I). De lijst omvat vertegenwoordigers uit de volgende sectoren:
 - (I) landbouw, (II) voedsel, (III) natuur/milieu, (IV) gezondheidszorg,
 - (V) onderwijs/onderzoek/voorlichting, (VI) regionale ontwikkeling en (VII) overheden.

3. Op 30 november 2022 werd het voorstel voor de Bioregio voorgelegd aan vertegenwoordigers van de doelgebieden van Greidhoeke plus, waar het brede steun kreeg.
4. Er werd een startbijeenkomst georganiseerd op 6 februari 2023 (zie bijlage II), hier waren 34 mensen aanwezig. Voorafgaand aan deze bijeenkomst werd een enquête gehouden (zie bijlage III). Tijdens de bijeenkomst werden met behulp van Slido verdere opmerkingen gedeeld.
5. Op 21 maart 2023 werd een bijeenkomst van een groep professionals uit de gezondheidszorg gehouden, die niet bij de startbijeenkomst aanwezig hadden kunnen zijn (zie bijlage IV).
6. Informatie-analyse: de aldus verzamelde informatie werd geanalyseerd om de motivatie, ambities, zorgen en suggesties van belanghebbenden van de sectoren I t/m V te identificeren als basis voor de interventies die kunnen worden ondernomen om een versnelling van een transitie naar een groenere landbouw en voeding in de Greidhoeke te realiseren (zie onderstaande tabel).

De belangrijkste conclusie is : de overgang naar een groenere landbouw in de Greidhoeke wordt sterk ondersteund door 86% van de respondenten – en niemand is ertegen.

Sector	Wat is belangrijk voor de stakeholder / ambities	Problemen / zorgen	Voorgestelde interventies
Landbouw	<p><u>Economische voordelen</u>: groenere, met name biologische landbouw kan toegang bieden tot premiummarkten met hogere prijzen. Ook leidt dit tot kostenreductie gerelateerd aan inputs zoals meststoffen, pesticiden en veevoer. Een belangrijk punt is om een eerlijk en beter inkomen te hebben, banen te behouden en levendige en welvarende plattelandsgemeenschappen te behouden.</p> <p><u>Sociale voordelen</u>: lokale producten met toegevoegde waarde voor mens, dier, plant en bodem kunnen de lokale economie en daarmee de sociale cohesie en onderlinge waardering voor elkaars bestaanswijze versterken.</p> <p><u>Ecologische duurzaamheid</u>: om de gezondheid van de bodem te behouden, watervervuiling te verminderen en de biodiversiteit te beschermen. Sommige boeren hebben ook de ambitie om in de Greidhoeke een hogere grondwaterstand na te streven.</p> <p><u>Dierenwelzijn</u>: groenere/biologische landbouwpraktijken geven vaak prioriteit aan dierenwelzijn en benadrukken het gebruik van natuurlijke voer- en begrazingssystemen, wat kan leiden tot gezondere en gelukkigere koeien.</p> <p><u>Verminderde afhankelijkheid van antibiotica</u>: groenere / biologische landbouwpraktijken beperken het gebruik van antibiotica, wat het risico op resistentie kan verminderen en de algehele gezondheid van de veestapel kan verbeteren.</p> <p><u>Humane gezondheid</u>: sommige landbouwbedrijven verwelkomen de overgang naar een groenere landbouwproductie omdat ze een dergelijke productie gezonder /veiliger vinden voor hen en voor de consument.</p>	<p><u>Financiële aspecten</u>: dure omschakeling, hoge initiële kosten van investeringen in nieuwe apparatuur, technologie, enz.</p> <p><u>Gebrek aan kennis en training</u>: sommige boeren maken zich zorgen over hun vermogen om nieuwe praktijken correct te implementeren en hebben geen toegang tot de nodige training en opleiding.</p> <p><u>Markttoegang</u>: zorgen dat de markt voor groenere/ biologische producten niet snel genoeg groeit om de overgang te rechtvaardigen, of dat ze mogelijk geen toegang hebben tot de juiste markten om hun producten te verkopen.</p> <p><u>Culturele vraagstukken</u>: een groene transitie is een uitdaging omdat de Greidhoeke van oudsher een regio is met diepgewortelde conventionele praktijken.</p> <p><u>Regelgevend kader</u>: zorg over het regelgevend kader voor (groene) landbouw en de potentiële kosten en bureaucratische hindernissen die gepaard gaan met het voldoen aan nieuwe regelgeving.</p>	<p><u>Invoering van overheidssubsidies</u>: staats- of regionale subsidies voor de omschakeling naar en continueren met groenere vormen van landbouw. Ook subsidies voor investeringen in apparatuur, aanpassing van stallen, enz.</p> <p><u>Netwerken en kennisdeling</u>: het vormen van lokale netwerken en kennisdelingsgroepen om hun ervaringen, kennis en best practices voor groenere landbouw te delen. Dit zou helpen om een gevoel van gemeenschap en steun onder boeren op te bouwen, wat de overgang makkelijker kan maken.</p> <p><u>Verlening van technische bijstand en opleiding</u>: om capaciteitsopbouw te realiseren.</p> <p><u>Marktontwikkeling en -toegang</u>: boeren en handelaren werken samen om een lokale markt voor biologische producten te ontwikkelen. Alternatieve afzetkanalen (kleinschalige boerderijwinkels, CSA, dorpsmoestuinen, enz.)</p>

Sector	Wat is belangrijk voor de stakeholder / ambities	Problemen / zorgen	Voorgestelde interventies
	<p><u>Persoonlijke waarden</u>: persoonlijke overtuigingen over het belang van het produceren van voedsel op een duurzamere en milieuvriendelijkere manier en het bijdragen aan het algehele welzijn van de Greidhoeke. Voor sommigen is het verenigbaar met hun religieuze / ethische waarden.</p>		
Gezondheidszorg	<p><u>Gezondheidsvoordelen</u>: gezondheidsvoordelen voor consumenten, waaronder verminderde blootstelling aan schadelijke pesticiden en andere chemicaliën, en stimulering van een diverser microbioom. De ambitie is om meer patiënten (en de bevolking van de Greidhoeke) regelmatig voedsel te zien consumeren dat is geproduceerd door groenere landbouwpraktijken.</p> <p><u>Voedselkwaliteit</u>: groenere landbouwpraktijken kunnen voedsel van hogere kwaliteit produceren dat meer voedingsstoffen bevat en minder schadelijke verontreinigingen.</p> <p><u>Ecologische duurzaamheid</u>: groenere landbouwpraktijken kunnen ecologisch duurzamer zijn dan conventionele landbouwpraktijken, wat positieve gevolgen kan hebben voor de menselijke gezondheid. Het verminderen van watervervuiling door afspoeling van pesticiden kan bijvoorbeeld helpen om de veiligheid van drinkwatervoorzieningen te verbeteren.</p> <p><u>Toegang tot voedsel</u>: een groenere landbouw is een mogelijkheid om de toegang tot gezond voedsel voor mensen met een laag inkomen en achtergestelde bevolkingsgroepen te verbeteren. Door lokale biologische boeren te ondersteunen en de groei van de biologische landbouwsector te bevorderen, kunnen belanghebbenden in de gezondheidszorg helpen de toegang tot gezonde voedselopties te verbeteren. De ambitie is om groener (met name biologisch) voedsel te serveren in ziekenhuizen en andere zorginstellingen.</p>	<p><u>Kosten en beschikbaarheid</u>: groener/biologisch voedsel is duurder dan conventioneel geproduceerd voedsel, wat een uitdaging kan zijn voor zorginstellingen die met krappe budgetten werken. Bovendien kan er tijdens bepaalde seizoenen beperkte beschikbaarheid van biologisch voedsel zijn, wat het moeilijk kan maken om consequent biologisch voedsel aan patiënten te verstrekken.</p> <p><u>Voedselveiligheid</u>: sommige beroepsbeoefenaren in de gezondheidszorg maken zich zorgen dat biologisch voedsel mogelijk niet zo rigoureuus wordt geïnspecteerd als conventioneel geproduceerd voedsel, wat mogelijk een risico kan vormen voor de gezondheid van de patiënt.</p> <p><u>Gebrek aan educatie en bewustzijn</u>: veel beroepsbeoefenaren in de gezondheidszorg hebben geen diepgaand begrip van de voordelen van groenere landbouw en dergelijk voedsel en zijn zich mogelijk niet bewust van de potentiële risico's van conventioneel geproduceerd voedsel.</p> <p><u>Gebrek aan visie en urgentie</u>: in bestuurderslaag zorginstellingen leeft dit onderwerp nog te weinig.</p> <p><u>Weerstand tegen verandering</u>: zorginstellingen zijn complexe organisaties met veel stakeholders en het doorvoeren van veranderingen in het voedselsysteem kan een uitdagend en tijdrovend proces zijn. Sommige beroepsbeoefenaren in de gezondheidszorg kunnen zich</p>	<p><u>Sectorale transmissie tafel zorg</u>: alle sectorpartijen gaan een gezamenlijke visie ontwikkelen op de transitie naar groen voedsel voor de zorg. Kaders en criteria voor implementatie zijn er wel vanuit Green Deal spin offs.</p> <p><u>Samenwerking met lokale voedselproducenten en leveranciers</u>: om vers, lokaal geproduceerd en groener / biologisch voedsel aan patiënten te leveren.</p> <p><u>Bestaande interventies</u> als pluktuinen, patientparticipatie, groene/gezonde workshops vanuit de zorg, worden verder ontwikkeld en uitgebreid.</p> <p><u>Training en opleiding voor zorgverleners</u>: over het belang van voedsel in de gezondheidszorg, inclusief voeding en groenere landbouwpraktijken.</p> <p><u>Menu-ontwikkeling</u>: vanuit bestaande kaders (Green Deal/ToekomstProef) samenwerken met voedingsdeskundigen en foodserviceproviders om gezonde en duurzame menu's voor patiënten te</p>

Sector	Wat is belangrijk voor de stakeholder / ambities	Problemen / zorgen	Voorgestelde interventies
		<p>verzetten tegen veranderingen in het voedselsysteem vanwege zorgen over verstoring van bestaande praktijken, zorg over continuïteit van de levering, gebrek aan middelen of een algemene weerstand tegen verandering.</p> <p><u>Perceptie van biologisch voedsel</u>: sommige professionals in de gezondheidszorg kunnen groen / biologisch voedsel zien als een luxe of een "nice-to-have" in plaats van een noodzaak. Deze perceptie kan het moeilijk maken om prioriteit te geven aan het gebruik van groen / biologisch voedsel en aandacht voor duurzame landbouwpraktijken binnen zorginstellingen.</p>	<p>ontwikkelen. Denk hierbij aan het opnemen van meer groenere/biologische en plantaardige opties en het verminderen van de vleesconsumptie.</p> <p><u>Proefprojecten</u>: start pilotprojecten die groener/ biologisch voedsel introduceren in ziekenhuizen en andere zorgorganisaties.</p> <p><u>Patiëntenvoorlichting</u>: educatie en voorlichting over het belang van gezonde en duurzame voedselkeuzes.</p> <p><u>Campagnes</u>: zorginstelling-breed voorlichting en activaties om de groene voedselkeuze te promoten.</p>
Voeding	<p><u>Economische voordelen</u>: het bevorderen van het verwerken en inkopen van groener, met name biologisch voedsel door de voedingsindustrie en de horeca kan economische voordelen opleveren, waaronder hogere inkomsten (premiumprijzen) en marktaandeel. De ambitie is om veel meer van dit voedsel in het bedrijf op te nemen.</p> <p><u>Milieuduurzaamheid</u>: een groenere landbouw en voeding is een manier om de negatieve milieu-impact van de landbouw te verminderen en de algehele ecologische duurzaamheid van het bedrijf te verbeteren.</p> <p><u>Voedselkwaliteit</u>: producten van groenere landbouw ondergaan doorgaans minder processing met als resultaat hogere voedingswaarden. Stimuleren van consumptie hiervan biedt directe gezondheidsvoordelen.</p>	<p><u>Kosten en winstgevendheid</u>: Groener / biologisch voedsel en ingrediënten kunnen duurder zijn dan conventioneel, wat een uitdaging kan zijn voor bedrijven die met krappe marges werken. Bovendien kunnen sommige aanpassingen nodig zijn die extra investeringen of infrastructuur vereisen, wat ook de kosten kan verhogen.</p> <p><u>Supply chain management</u>: deze sector vertrouwt op complexe toeleveringsketens om ervoor te zorgen dat voedsel tijdig en efficiënt aan consumenten wordt geleverd. Het opnemen van groener / biologisch voedsel in deze toeleveringsketens kan een uitdaging zijn en kan veranderingen in logistiek, verpakking en distributie vereisen.</p> <p><u>Consumentenvraag en -perceptie</u>: de sector wordt gedreven door de vraag van de consument, en als er onvoldoende vraag is naar dergelijk voedsel, kunnen</p>	<p><u>Etikettering en certificering</u>: invoering van een duidelijk etiketteringssysteem voor groene en biologische producten. Dit zou consumenten helpen deze producten te identificeren en weloverwogen keuzes te maken over het voedsel dat ze consumeren.</p> <p><u>Lokale sourcing</u>: geef prioriteit aan het lokaal inkopen van groenere / biologische ingrediënten om lokale boeren te ondersteunen.</p> <p><u>Voorlichting en bewustmaking</u>: voorlichting en bewustmakingscampagnes om de publieke kennis over de voordelen van</p>

Sector	Wat is belangrijk voor de stakeholder / ambities	Problemen / zorgen	Voorgestelde interventies
	<p><u>Voedselveiligheid</u>: het verwerken van meer groen en biologisch voedsel is een manier om het risico op vervuiling vanuit inputs te verminderen en de voedselveiligheid te verbeteren, hoewel ook bij groen/bio voedsel dit laatste niet automatisch gegarandeerd is.</p> <p><u>Voldoen aan de marktvrage</u>: naarmate de vraag van consumenten naar groenere en biologische producten groeit, wordt de voedingsindustrie gedreven om biologische landbouwpraktijken te promoten om aan deze vraag te voldoen en de markt voor dergelijke producten uit te breiden. De ambitie is om zoveel mogelijk met deze trend mee te gaan.</p> <p><u>Door lokale boeren te ondersteunen</u>: door groen voedsel van lokale boeren te betrekken, kan de sector helpen om de lokale landbouw te ondersteunen en de economie in de Greidhoeke te versterken.</p> <p><u>Het verbeteren van merkreputatie en merkdifferentiatie</u>: de ambitie van sommige voedingsbedrijven is om meer betrokken te raken bij het promoten en verwerken van groen (met name biologisch) voedsel vanwege hun inzet voor duurzaamheid en milieubeheer. Bovendien is dit de manier waarop bedrijven hun merkreputatie kunnen verbeteren, zich kunnen onderscheiden van concurrenten, klanten kunnen aantrekken en merkloyaliteit kunnen opbouwen.</p>	<p>bedrijven aarzelen om in deze producten te investeren. Bovendien kunnen sommige consumenten groener / biologisch voedsel minder visueel aantrekkelijk vinden dan conventioneel geproduceerd voedsel, wat een uitdaging kan zijn voor bedrijven die prioriteit geven aan esthetiek.</p> <p><u>Regelgevend kader</u>: de sector moet voldoen aan de regelgeving inzake voedselveiligheid en etikettering. Het opnemen van groener / biologisch voedsel in deze regelgeving kan een uitdaging zijn en kan extra middelen en nalevingsmaatregelen vereisen.</p> <p><u>Beperkte beschikbaarheid</u>: in sommige seizoenen kan er een beperkte beschikbaarheid van dit voedsel of deze ingrediënten zijn, waardoor het voor bedrijven moeilijk kan zijn om deze producten consequent in te kopen.</p>	<p>groener/ biologisch voedsel te vergroten.</p> <p><u>Samenwerking met boeren</u>: om partnerschappen te ontwikkelen en een constante aanvoer van groen / biologisch voedsel en ingrediënten veilig te stellen. Dit kan gaan om het ontwikkelen van langetermijncontracten of het rechtstreeks samenwerken met Greidhoeke-boeren om een betrouwbare levering van groen / biologisch voedsel en ingrediënten te garanderen.</p> <p><u>Afzet voor visueel minder aantrekkelijke producten vinden</u>: bv verwerking, horeca, maaltijdboxen.</p> <p><u>Menu-ontwikkeling</u>: de Horeca-sector zou nieuwe menu's kunnen ontwikkelen met meer voedsel en ingrediënten afkomstig van groenere landbouwmethoden in de Greidhoeke.</p> <p><u>Ontwikkeling nieuwe afzetkanalen</u>: er kunnen nieuwe innovatieve plekken en manieren ontwikkeld worden om groene producten naar de consument te brengen.</p>
Natuur /milieu	<p><u>Behoud van biodiversiteit</u>: groenere vormen van landbouw kunnen het behoud van de biodiversiteit ondersteunen door het gebruik van natuurlijke bestrijdingsmethoden te bevorderen en natuurlijke habitats voor bestuivers en andere dieren in het wild</p>	<p><u>Beperkte middelen</u>: de sector is meer afhankelijk van giften en subsidies om zijn activiteiten te financieren. Het is moeilijk om financiering te krijgen om groener voedsel en landbouw te ondersteunen. Omdat dit misschien niet</p>	<p><u>Voorlichting en bewustmaking</u>: ontwikkeling van voorlichtings- en bewustmakingscampagnes om de voordelen van groener/biologisch voedsel voor het milieu te promoten.</p>

Sector	Wat is belangrijk voor de stakeholder / ambities	Problemen / zorgen	Voorgestelde interventies
	<p>te behouden. De ambitie is om zoveel mogelijk van deze landbouw te hebben.</p> <p><u>Bodemgezondheid</u>: groenere landbouw kan helpen om de bodemgezondheid te verbeteren door bodemerosie te verminderen en organische stof in de bodem te verhogen, wat positieve effecten kan hebben op plantengroei en waterretentie. Groene, diverse landbouw brengt een diverser microbioom en bodemleven met zich mee dat de kwaliteit en veerkracht van de bodem verhoogt.</p> <p><u>Waterkwaliteit</u>: groenere landbouw kan het gebruik van pesticiden en andere chemicaliën verminderen, wat kan helpen om watervervuiling te verminderen en de kwaliteit van lokale waterbronnen te verbeteren. Bovendien hebben groenere boeren de neiging om een hogere grondwaterspiegel aan te houden, wat erg belangrijk is voor de Greidhoeke.</p> <p><u>Mitigatie van klimaatverandering</u>: groenere landbouw kan helpen de klimaatverandering te beperken door de uitstoot van broeikasgassen door het gebruik van kunstmest te verminderen en de gezondheid van de bodem te verbeteren, waardoor koolstof kan worden vastgelegd.</p>	<p>opportunity genoeg is, richten veel organisaties zich er niet op.</p> <p><u>Beperkte invloed</u>: over het algemeen heeft de sector beperkte invloed op het landbouwbeleid en de landbouwpraktijken, met name omdat deze vaak worden gedreven door de belangen van de grote agrobusiness, die voor milieuorganisaties moeilijk te beïnvloeden kunnen zijn.</p> <p><u>Complexiteit van het voedsel- en landbouwsysteem</u>: dit onderwerp is complex en er zijn meerdere belanghebbenden bij betrokken. Sommige milieuorganisaties vinden het een uitdaging om door deze complexiteit te navigeren en duurzame landbouwpraktijken te promoten die aanvaardbaar zijn voor alle belanghebbenden.</p> <p><u>Beperkt bewustzijn</u>: er is nog steeds een gebrek aan bewustzijn bij sommige segmenten van de bevolking voor het belang van voedsel en landbouw.</p> <p><u>Gebrek aan politieke wil</u>: de sector staat voor uitdagingen bij het beïnvloeden van beleidsmakers om prioriteit te geven aan groenere landbouw, vooral als er weerstand is van andere belanghebbenden of als er concurrerende beleidsprioriteiten zijn.</p>	<p><u>Overheidsbeleid en -regelgeving</u>: pleit voor overheidsbeleid en -regelgeving die de productie en consumptie van groener / biologisch voedsel bevorderen.</p> <p><u>Partnerschappen en samenwerkingen</u>: ontwikkel partnerschappen en samenwerkingen met andere organisaties en belanghebbenden om groenere / biologische voedselconsumptie te bevorderen.</p> <p><u>Pleit voor een belastinghervorming & boetes</u>: Belastingdifferentiatie tussen groene en andere producten (landbouwproductie-middelen, voedsel, enz.) . Ook hogere boetes en heffingen voor boeren die het milieu/de natuur aantasten.</p> <p><u>Proefprojecten met groene aanbesteding</u> (b.v. in overheidskantines, scholen, zorginstellingen)</p>
Onderzoek en onderwijs	<p><u>Voortschrijdende wetenschappelijke kennis</u>: interesse in het bestuderen van de voor- en nadelen van groenere landbouwpraktijken om hun effecten op opbrengsten, bodemgezondheid, ecologische duurzaamheid, menselijke gezondheid, sociale interacties, enz. beter te begrijpen. Groenere vormen van landbouw zijn meestal complexer en holistischer en als zodanig interessanter voor onderzoek.</p>	<p><u>Beperkte financiering</u>: de sector wordt geconfronteerd met beperkte financiering om onderzoek en onderwijs over dit onderwerp te ondersteunen, wat een aanzienlijk obstakel kan zijn voor het uitvoeren van onderzoek of het ontwikkelen van educatieve programma's die groener voedsel en landbouw bevorderen. In het bijzonder is er daardoor weinig flexibiliteit in het onderwijssysteem om innovaties aan te pakken.</p>	<p><u>Onderzoek en ontwikkeling</u>: onderzoek doen naar de voordelen van groener/ biologisch voedsel voor de menselijke gezondheid en het milieu.</p> <p><u>Onderwijs en training</u>: ontwikkel onderwijs- en trainingsprogramma's voor boeren, voedselverwerkers en retailers om de productie en consumptie</p>

Sector	Wat is belangrijk voor de stakeholder / ambities	Problemen / zorgen	Voorgestelde interventies
	<p><u>Verbetering van het landbouwonderwijs</u>: het bevorderen van groenere landbouwpraktijken is een manier om studenten voor te lichten over duurzaamheid en hen beter voor te bereiden op een toekomstbestendige loopbaan.</p> <p><u>Ondersteuning van plattelandsontwikkeling</u>: het is een middel om plattelandsontwikkeling te ondersteunen, banen te creëren en lokale economieën te versterken.</p> <p><u>Voldoen aan de vraag van de consument</u>: de vraag naar groenere/biologische producten groeit, onderzoek en onderwijs hierover is een manier om de groei van de biologische landbouwsector te ondersteunen en aan de vraag van de consument te voldoen. Tevens is het een middel om lokale ketens op te zetten die de lokale cultuur en economie verrijken en versterken.</p> <p><u>Ecologische duurzaamheid</u>: onderzoek en onderwijs naar groenere landbouw is een manier om de negatieve milieueffecten van conventionele landbouwpraktijken te verminderen.</p>	<p><u>Beperkte expertise</u>: groene/biologische voedselproductie vraagt om specialistische kennis en expertise. De sector kan te maken krijgen met een tekort aan experts op dit gebied, wat zijn vermogen om onderzoek te doen of educatieve programma's te ontwikkelen kan beperken.</p> <p><u>Gebrek aan interesse</u>: het onderwerp is misschien geen prioriteit voor sommige organisaties. Dit gebrek aan interesse kan te wijten zijn aan verschillende factoren, waaronder een focus op andere onderzoeksgebieden of educatieve programma's.</p> <p><u>Weerstand tegen verandering</u>: de bevordering van groener / biologisch voedsel en landbouw kan aanzienlijke veranderingen in bestaande landbouw- en voedselproductiesystemen vereisen. De sector kan weerstand ondervinden tegen deze veranderingen van boeren, voedselverwerkers en retailers, wat de effectiviteit en financiering van de onderzoeks- en onderwijsprogramma's kan beperken.</p>	<p>van groener / biologisch voedsel te bevorderen. Stimuleer innovatiecapaciteit met ruimte en middelen, zoals bv het Studenten Advies Bureau van Aeres MBO Life Sciences</p> <p><u>Proefprojecten</u>: proefprojecten ontwikkelen om (i) nieuwe biologische landbouwpraktijken, (ii) voedselproductie- en verwerkingsmethoden, (iii) opslag en distributie, enz. te testen.</p> <p><u>Bewustmakingscampagnes</u>: ontwikkel bewustmakingscampagnes om de voordelen van groener/biologisch voedsel te promoten en de vraag naar dergelijke producten te vergroten.</p>

BIJLAGE I: LIJST VAN BELANGHEBBENDEN/ CONTACTEN

Voornaam	Achternaam	Bedrijf	Landbou w	voedse l	natuu r	gezondhei d	ond/ond/voor l	regio ontw	overhede n
deelnemers kick off 6-2-23									
Darko	Znaor	Avalon					x		
Marlise	Vroom	Vroom's Communicatie		x					
Jan-Theun	Visser	Gemeente Sudwest-Fryslan							x
Martina	De Jong Sura	Van Hall Larenstein	x			x	x		
Martien	Lankester	Avalon							x
Lara	de Bruin	Gemeente Leeuwarden							
Volkert	Engelsman	Eosta		x					
Maaïke	van Alphen	Provincie Fryslân							x
Lenie	Lap	Aeres VMBO - MBO					x		
Martine	Hijlkema	Aeres MBO Leeuwarden					x		
Erika	Brattinga-Roth	HANNN				x	x		
Stefano	Bertorini	University of Groningen - Campus Fryslan (PhD)					x		
Zsuzsan	Proos	Future Food Next		x		x			
Ruth	Howison	University of Groningen, Campus Fryslan				x	x		
Danique	Stoppels	Rijksuniversiteit Groningen (student)					x		
Kees	Water	ekopart					x		
Henk	de Boer	Gemeente Súdwest-Fryslân							x
Govert	Geldof	Geldof c.s.					x		
Wigle	Sinnema	Collectief SudWestKust			x				
Ali-Jetske	Hoogland	Hogeschool van Hall Larenstein					x		
Bauke	Jansen	melkveehouderij / namens LTO	x						

Johannes	Lankester	Netwerk Duurzame Dorpen Fed Agro-ecologische boeren/CSA Netwerk	x				x
Bregje	Hamelynck	Nederland	x	x			x
Geartsje	Postma-Krikke	biologisch melkveehouderijbedrijf	x				
Rimvyde B	Muzikeviciute	RuG, student PhD				x	
Marijke	Roskam	dagvoorzitter					
Auke	Stremmer	Biologisch melkveebedrijf	x				
Rennie	Stremmer-Overal	Boerderij winkel			x		
Wim	van Gorkum	Provinsje, Streekwurk					x
Marcia	de Graaff	Stichting Kening			x		
Jolmer	De Vries	Mts familie de Vries, voorz LTO SWF	x				
Marcel	v d Horst	Fr College techniek, innovatie				x	
Jan Teade	Kooistra	melkveehouderij / namens LTO	x				
Marjan	Nijenbanning	circ. Exp. Leider Spark the Movement				x	

**deeln gezondheidsgroep 21-3 (+
Martien L en Zsuzsan P)**

Anneke	van Schepen	huisarts Makkum/Bolsward				x	
Rudger	Hogeveen	huisarts Bolsward				x	
Fraukje	Meulenbroek	ex-huisarts, huisartsencoach				x	
Annie	Dijkstra	coord voeding Antonius Ziekenhuis Sneek			x		x

wel belangstelling, maar waren er niet op 6-2 of 21-3

Gjalt	de Jong	Prof RUG-Campus Fr				x	
Ingrid	van Huizen	Prov Fr opdracht					x
Luzette	Kroon	Wetterskip Fryslân					x
Max	Eisenbart	VCF					
Rowan-Niels	Spinder	RUG/C Fr					

Heleentje	Swart	Spark the Movement/VCF onderwijs						
Wytze	Brandsma	biod melkveehouder/FBBF	x					x
Boudewijn	Dierick	huisarts Makkum/Bolsward				x		
Jet	Koerts	huisarts Easterein						
Jan	Jansen	ex-huisarts Skearnegoutum						
Jorien	Bakker	ambassadeur Natuurmonumenten N NI				x		
Erik	Bethlehem	communicatie Natuurmonumenten				x		
Korrie	Hoekstra	minor Feeding the Planet HvHL			x			x
Gerard	Voskuilen	opleiding Dutch Cuisone ROC Sneek			x			x
Corrie	Hoekstra	ROC FriesePoort Sneek						
Klaas Sietse	Spoelstra	Nij Sicht						x
Valentina	Gallo	Lector Sustainable Health RUG-Campus Fr				x		x
Pieter	v d Valk	melkveehouder / Agricycling	x					
		biol melkveehouder, FNP raadslid Waadhoeke,						
Bert	Vollema	Puur Greidhoeke	x					x
Stephan	Brekelmans	Gouden Land Project						x
Michel	Pauluis	Permacultuur Tuinderij Ús Hôf CSA	x		x			
Rein	van de Wal	Brein projecten						x
Roos	Snijders	Stichting Gouden Land				x		
Catharina	Veenstra	St Puur de Greidhoeke/It Reade Hynder						
Berend	Santema	adviseur boeren-/natuur						
Feitze	van der Hoek	docent HVHL						
Gerard	van Asselt	ANC Westergo / St Puur de Greidhoeke						
René	Herder	Prov Fr						
Naomi	Galama	Prov Fr						
Hendrik	Galema	AJF						
Nico	de Boer	Buurtmarkt Eco-Erf Bolsward						
Stefan	Hanekamp	De Friesland						
Jule	Dorpinghaus	student RUG/C Fr						

Laura	Trupia	student RUG/C Fr
Hans	van der Werf	Fr Milieu Fed
Anne Jan	Zwart	Ecommunitypark.nl
Akkeliene	Postema	Mogelijk betrokken?
Bart	Houwaart	Fruit Content student
Erik	Kooistra	Jumbo Kooistra
Jonas	Brenninkmeijer	student-junior
Oeds	Westerhof	Âlde Feanen etc
Jan	Haakma	Âlde Feanen etc
Jacqueline	Hofstede	Takomst
Anne Marit	Popma	Mogelijk betrokken?
Rubie	van Crevel	Mogelijk betrokken?
Henk	Folmer	em hoogl rug
Jeltje	van der Meer	em hoogl rug

BIJLAGE II: STARTBIJeenKOMST

Verslag van de Kick-off meeting van het project "De Greidhoeke, een Bioregio in Fryslân", gehouden in ROC Friese Poort (Restaurant KIEM), Sneek op 06 februari 2023 om 14.00 h

Greidhoeke Plus, voor een natuurinclusieve regio

provinsje fryslân
provincie fryslân

GEMEENTE
Súdwest-Fryslân

GEMEENTE
waadhoeke

Gemeente Leeuwarden

WETTERSKIP
FRYSLÂN

Regio Deal
Natuurinclusieve
Landbouw

avalon

1.1 Agenda (aangepast)

14.00-14.05 Welkom door dagvoorzitter Marijke Roskam en Martien Lankester (Avalon)

14.05-14.20 Welkomstwoord, wethouder Henk de Boer van de Gemeente Súdwest-Fryslân

14.20-14.45 Inleiding tot het project & presentatie van de belangrijkste bevindingen van de uitgevoerde enquête, Martien Lankester

14.45-15.45 Waar hebben we het over? – korte pitches van vertegenwoordigers van de vijf sectoren (i) gezondheidszorg, (ii) landbouw, (iii) voedsel, (iv) natuur/milieu en (v) onderzoek en onderwijs

15.45-17.15 Plenaire discussie over de pitches, conclusies & aanbevelingen, vervolg
Biologische hapjes en drankjes worden geserveerd tijdens deze sessie

1.2 Uitnodiging

Beste mensen,

We nodigen jullie graag uit voor de kick-off meeting van het project 'Bioregio, een pilot in de Greidhoeke van Fryslân'

in ROC Friese Poort in Sneek op 6 februari a.s. van 14.00 tot 17.00 uur.

- *Landbouw, bodem, natuur, voeding, gezondheid, allemaal thema's die de laatste jaren volop in de belangstelling staan.*
- *De landbouw staat voor de uitdaging om realistische bestaansmodellen te ontwikkelen die aan een toenemend aantal maatschappelijke vragen voldoen.*
- *De kwaliteit en gezondheid van de bodem worden steeds meer gezien als basis voor niet alleen voedselproductie maar ook van bijvoorbeeld biodiversiteit, waterkwaliteit, waterberging en klimaat.*
- *Natuurbeheer kan bijdragen aan biodiversiteit en het voorkomen van 'landschapspijn', en de boer kan hierin een belangrijke rol spelen*
- *Er leven veel vragen over de kwaliteit van onze voeding en hoe deze wordt geproduceerd, welke verborgen kosten hierin een rol spelen, en wat de consument daarvoor uiteindelijk betaalt.*
- *De kosten van de gezondheidszorg rijzen de pan uit, en er komt steeds meer aandacht voor preventie door middel van onder andere voeding, om daarmee ziektes (en de daarmee gepaard gaande hoge kosten) te voorkomen.*

Het project 'Bioregio, een pilot in de Greidhoeke van Fryslân' wil op een integrale manier praktische oplossingen voor deze punten laten zien.

De verkennende fase voor dit project is door de provincie Fryslân gefinancierd vanuit de Regio Deal, en er zal aansluiting gezocht worden met lopende gebiedsprocessen in De Greidhoeke en met de provinciale landbouwagonderwerpen.

Daarom nodigen we jullie graag uit voor de kick-off meeting van het project in restaurant Kiem van ROC Friese Poort, Harste 4-6 in Sneek op 6 februari a.s. van 14.00 tot 17.00 uur. Wethouder Henk de Boer van de gemeente Súdwest-Fryslân zal ons welkom heten.

We verwachten een dertigtal belanghebbenden uit diverse sectoren (landbouw, natuur, voeding, gezondheidszorg en onderwijs/onderzoek) die geïnteresseerd zijn om hun visie en ideeën te delen over hoe een groenere landbouw in de Greidhoeke kan worden nagestreefd.

Via deze link vind je meer informatie over het programma voor de middag en kun je je aanmelden, graag uiterlijk 1 februari. We zouden het op prijs stellen als je, wanneer je niet kunt deelnemen, een collega met belangstelling voor dit onderwerp wilt vragen in je plaats te komen.

<https://www.eventbrite.nl/e/tickets-kick-off-meeting-van-het-project-de-greidhoeke-een-bioregio-in-fryslan-517101192587>

Ook vragen we je een vragenlijst in te vullen via deze link:

<https://www.surveymonkey.com/r/XJFHGM>

Het invullen hiervan neemt ongeveer 7 minuten in beslag. De beantwoording gebeurt anoniem. De uitkomsten hiervan zijn belangrijk als basis voor ons gesprek op 6 februari.

We hopen jullie te zien op 6 februari. Mochten er vragen zijn dan kunnen jullie me bellen op 0622 517 356.

Met vriendelijke groet,

Martien Lankester

Avalon

van Burmaniawei 8

8733 EP Iens

Nederland

mobiele telefoon +31 (0)6 22 51 73 56

e-mail martien.lankester@avalon.nl

Website www.avalon.nl

skype [martien.lankester.avalon](https://www.skype.com/people/martien.lankester.avalon)

Greidhoeke Plus, voor een natuurinclusieve regio

provinsje fryslân
provincie fryslân

Gemeente
Súdwest-Fryslân

GEMEENTE
waadhoeke

Gemeente Leeuwarden

WETHERSKIP
FRYSLÂN

Regio Deal
**Natuurinclusieve
Landbouw**

1.3 Notulen

Dagvoorzitter Marijke Roskam. Ze vertelt dat de voertaal Nederlands zal zijn en niet Fries, vanwege aanwezigen die geen Fries verstaan. Daarnaast introduceert ze *Slido*, waarmee opmerkingen gedeeld kunnen worden. Ze geeft het woord aan Martien Lankester.

Martien Lankester heet iedereen welkom en vertelt dat we samen zijn gekomen voor een bijzonder proces waarin gezondheid, landbouw, voeding en natuur samen komen. Het gaat hier om een verkenning die vijf maanden zal gaan duren, waarin de mogelijkheid onderzocht zal worden om tot een concreet meerjarig projectvoorstel te komen op basis van praktische interventies..

Hij bedankt alle aanwezigen en benoemt kort welke sectoren er aanwezig zijn.

Welkomstwoord, wethouder Henk de Boer van de gemeente Súdwest-Fryslân

Henk de Boer heet iedereen welkom en uit zijn enthousiasme om ieders kennis en ervaring samen te brengen in dit project. Hij onderstreept het streven naar biologische landbouw en argumenteert waarom dit project interessant is voor de provincie, gemeentes en Wetterskip Fryslân, waarin de nadruk voornamelijk ligt op de gezondheid. Daarnaast omschrijft hij het gebied in kwestie en waarom dit geschikt is voor de pilot, vanwege de al bestaande initiatieven op het gebied van natuur-inclusieve landbouw.

Inleiding tot het project, door Martien Lankester namens Avalon

Doel van het project Bioregio Greidhoeke is de landbouw- en voedseltransitie te versnellen door gezondheidsargumenten in te brengen om regeneratieve, natuur-inclusieve, agro-ecologische en biologische landbouw te stimuleren. Deze termen spreken elk een andere doelgroep aan. In deze verkenningsfase van vijf maanden dienen praktische interventies te worden gedefinieerd die in de regio kunnen worden uitgevoerd, en die vervolgens deel gaan uitmaken van een meerjarig projectvoorstel.

Het doel van deze bijeenkomst is om het gesprek te openen tussen de sectoren landbouw, voeding, natuur en gezondheid, omdat de afstemming hiertussen cruciaal is voor het slagen van het project. Tevens is ondersteuning nodig vanuit onderwijs en onderzoek, dat laatste ook om het effect van deze interventies te onderzoeken.

Waar hebben we het over?

Alvorens de pitches van start gaan vraagt Marijke het publiek of er nog vragen zijn. Er is een vraag over de afbakening van het gebied de Greidhoeke dat in dit proces werd aangehouden. Dat wordt uitgelegd: Gezien de afstemming met Greidhoeke Plus wordt in dit project ook het gebied van het Gouden Lân (de 'Lytse Bouhoeke') en van het Collectief SudwestKust meegenomen.

Bauke Jansen namens boeren:

Bauke Jansen stelt zichzelf voor: hij heeft een melkveebedrijf in Parrega, waar ook aan natuurbeheer wordt gedaan. Zijn koeien worden gevoed door het gras, en het gras wordt gevoed door de koe. Daarnaast krijgen de koeien krachtvoer, in de vorm van reststromen uit de humane productie. Bauke ziet kansen in het project omdat hij de bodem als basis ziet. Zijn

verlangen als boer is om te genieten van het werk en de natuur. Hij zou graag handelingsperspectief zien voor boeren en meer bewustwording bij de consument, want de consument bepaalt de maatschappij. Daarnaast wijst hij erop dat het draagvlak voor boeren van onderaf moet komen en niet enkel gestimuleerd moet worden door subsidies.

Bregje Hamelynck namens voeding:

Bregje Hamelynck stelt zichzelf en haar permacultuur tuinderij en bedrijf voor. Haar bedrijf in Sibrandabuorren levert 35 weken per jaar verse groenten aan 160 tot 180 huishoudens, en wanneer ze zelf niet aan de vraag kunnen voldoen, wordt het aangevuld door andere boeren en voedselcorporaties. Het is een biologische vervanging van de supermarkt. Zij ziet kansen in de pilot omdat ze graag haar concept op een grotere schaal zou willen zien. Een onderdeel van het concept is de consument laten weten waar het eten vandaan komt. Een bedreiging die Hamelynck ziet is dat de verantwoordelijkheid om de juiste keuzes te maken niet bij de consument moet komen te liggen, omdat de consument niet altijd keus heeft. Daarnaast spreekt ze over een weeffout in het systeem, waar de prijs voor consumenten hoog ligt en boeren geen eerlijke prijs ontvangen. Hierin ziet ze kansen voor het project om de inkoopketen te verkorten, met behulp van een alternatief verkoopkanaal. Hiervoor zijn een aantal zaken van belang: samenwerking, ICT, afstemming van logistiek en transparantie op het gebied van duurzaamheid.

Marcia de Graaff namens natuur:

Marcia de Graaff is Creative Director van Kening fan'e Greide. Ze geeft een speech vanuit het perspectief van het ecosysteem, waarin de samenhang van factoren benadrukt wordt. Het uitgangspunt van haar inbreng is dat er niet meer genomen moet worden van de natuur dan dat mensen terug kunnen geven. Ruimte, tijd en diversiteit zijn hierbij van belang. De Graaff ziet kansen in dit project omdat er een intrinsieke motivatie is vanuit alle partijen en dat er met de kennis van iedereen beweging op gang gebracht kan worden. De samenhang wordt hier geaccentueerd.

Erika Róth namens gezondheid:

Erika Róth stelt zichzelf voor als projectmanager bij het *Healthy Aging Network Noord-Nederland (HANNN)*. Ze vertelt dat er zichtbaar is dat een gezonde voeding en een gezonde omgeving grote impact hebben op de gezondheid van mensen. Om de pilot waar te maken geeft ze aan dat er intrinsieke motivatie nodig is van de burger, waarbij gekeken moet worden naar de wensen van de burger. De kennis is beschikbaar, maar de consument is in de war. Hiervoor zijn vier dingen nodig: urgentie, motivatie, leiderschap en richting.

Ali-Jetske Hoogland namens kennis:

Ali-Jetske Hoogland, docent biologische melkveehouderij aan Hogeschool van Hall Larenstein, stelt zichzelf voor. Ze beschrijft dat er veel studies en opleidingen zijn die gericht zijn op landbouw en duurzaamheid, en dergelijke. Er moet tussen al deze initiatieven structuur aangebracht worden. In dit project kan kennis samen gebracht worden. De kennissector kan voor dit project een rol spelen in de verspreiding van de kennis en het vragen van aandacht voor relevante onderwerpen.

Na de pitches volgt een korte pauze waarin biologische hapjes en drankjes verzorgd worden.

Plenaire bespreking

De plenaire bespreken wordt ondersteund door slido.com. Allereerst volgt er een korte instructie, daarna zullen er vijf vragen behandeld worden waarop de aanwezigen digitaal kunnen antwoorden.

Wat zijn de kansen voor agrarisch ondernemers?

Er wordt voorgesteld dat bedrijven rechtstreeks bij de boer inkopen, waardoor de inkoopende partijen uit de keten verdwijnen. Veel bedrijven zouden dit wel willen, maar ze weten niet hoe. Hierop volgt de reactie dat dit concept al bestaat.

Een ander punt is dat er een eerlijker speelveld moet komen voor boeren door *true cost accounting*, waarbij het doel is dat de vervuiler (veroorzaker van nu nog externe kosten) betaalt. Uiteindelijk moet dit leiden tot bredere welvaart. Hiervoor moeten meer data in kaart gebracht worden.

Hierop volgend kwam een vraag uit het publiek over hoe *true cost* berekening eruit ziet op microschaal, gezien de concurrentie van buiten de regio. Het antwoord hierop is dat er uitgezoomd moet worden. Een andere reactie hierop is dat de consument de optie van producten van buiten de regio niet meer moet krijgen.

Uit de enquête die voorafgaand aan de bijeenkomst is ingevuld is gebleken dat 75% graag meer lokaal zou willen kopen en 60% is ook bereid om daarvoor een hogere prijs te bepalen. Er moet geoefend worden met het terugbrengen van het prijsverschil.

De rol van de supermarkten is besproken. Er moet niet een nieuw systeem uitgevonden worden, maar aangehaakt worden bij het bestaande systeem. Supermarkten hebben 5% inkoopvrijheid, dus de vrijheid om lokale, biologische producten te verkopen is klein.

Door het gebrek aan handelingsperspectief en hoge onzekerheid voor boeren, willen zij liever intensiveren dan inkrimpen. Er is geen ruimte voor innovatie in de agrarische sector. Een ander ziet juist kansen voor ontwikkeling op het platteland, in de vorm van CO² oplossingen.

Er is opgemerkt dat als bedrijven biologisch voedsel willen inkopen, dat er prijsveranderingen nodig zijn omdat het op deze manier niet haalbaar is. Hiervoor is een interventie nodig die iedereen me krijgt, dus moet er een landelijk format komen.

Wat zijn de kansen voor lokale voeding?

Het gesprek moet op gang gebracht worden in de gemeenschap. Het dorpsniveau wordt gebruikt als interventie. Dit verlaagt de drempel en zo kan er tot een gezamenlijk plan en visie gekomen worden. Dit proces moet uiteindelijk niet opgeschaald worden, maar gekopieerd.

Producten moeten voor de consument goedkoper worden en gemakkelijker om te verkrijgen. Een voorbeeld dat hierbij gegeven wordt is een niet gebruikelijke lokale supermarkt, wat eventueel ook zou kunnen dienen als sociaal werk. Een verkoopprijs waar agrarisch ondernemers zelf hun producten kunnen verkopen, waarbij grote retailers uit de keten verwijderd worden is meerdere malen naar voren gekomen. Hierbij moet de consument aangeven wat de wensen zijn en moet er dus meer samenwerking komen tussen boer en burger. Aan de andere kant moet er ook gekeken worden naar welke gewassen de grond geschikt voor is, en desnoods moet er dan ook naar grond buiten regio de Greidhoeke gekeken worden.

Moelijkheden met regelgeving moeten worden voorkomen en verholpen door middel van regel-luwe zones. Om de kostprijs en grondpositie te reguleren is er voorgesteld dat overheidsoptreden nodig is.

Kinderen moeten van jongs af aan leren waar het voedsel weg komt en wat gezond is. Dit kan door moestuinen en maaltijden op scholen.

Uit de enquête is gebleken dat de kansen voor de omslag naar biologische landbouw gezien worden bij de boeren en de politici, en dat de grootste bedreiging ligt bij de politici. Er moeten bestaansmodellen komen voor boeren. De overheid kan hierin het verschil maken.

Fiscale prikkels kunnen hierbij helpen.

Een vraag is gesteld over de verbintenis met gezondheid omdat deze in de discussie weinig aan bod komt. Het antwoord hierop is dat genodigden van de sector gezondheid vandaag niet aanwezig konden zijn, maar dat zij intensief betrokken zullen worden in het project.

Wat zijn de kansen voor natuur?

Er moet meer gekeken worden naar welke teelt er bij de natuur past. Dan is er minder input nodig en heb je een betere voedselkwaliteit. Zo kun je ecosysteemdiensten als verdienmodel gebruiken. Hierbij moet bestaande kennis toegepast en gedeeld worden. Ook moet er naar de microbiota van de bodem gekeken worden, want dit heeft grote invloed op de nutritionele waarde en dus de gezondheid.

De overstap van gangbare naar biologische teelt moet door middel van extensiveren. Dit is kostprijverhogend en daar moet een oplossing voor komen.

Er is kritiek op een systeem waarbij de vervuiler betaald omdat dat ten koste gaat van de brede welvaart, en dit beïnvloedt de gezondheidszorg. Ook is er onenigheid over het effect van de wijze van teelt (biologisch of gangbaar) op de nutritionele waarde van het voedsel.

Wat zijn de kansen voor gezondheid?

De focus moet verschuiven van ziekte naar gezondheid. Daarbij moet er meer aandacht komen voor preventie. Verder is er meer onderzoek nodig naar de effecten van natuur en voedsel op de gezondheid.

Wat zijn de kansen voor kennisontwikkeling?

Martien vertelt dat er in het project besprekingen in intersectorale werkgroepen zullen worden opgenomen over de thema's. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gekeken naar de drievoudige gezondheid.

Afsluitend woord van Govert Geldof

Govert Geldof heeft een analyse gemaakt van de gesprekken en komt met een advies. Hierin staan bewustwording, leren door te evalueren en het juiste narratief kiezen centraal. Verhalen en meningen kan ons brein vele malen beter opnemen en verwerken dan feiten! Verandering is nodig. Dit kan gebeuren door het oude Rijnlands model aan te houden, waarbij vakmanschap weer centraal komt te staan, en door gebiedscorporatie en regelluwe zones.

Marijke Roskam sluit af. Henk de Boer overhandigt een cadeau aan Marijke voor het voorzitten van de bijeenkomst.

1.4 Reacties geogst van deelnemers via [Slido](#)

Welke kansen ziet u voor ondernemers?

- Goed voedsel voor iedereen
- Meer samenwerking tussen verschillende sectoren en structuur faciliteren
- Verkoop in de korte keten
- Lokale afzet van producten

- Burgers uitnodigen om bewustwording te bevorderen.
- Mensen hebben voedsel nodig, boeren produceren gezond voedsel. De hoeveelheid en kwaliteit bepaalt de consument
- Plus op melkprijs door nihil?? maatregelen
- Open staan voor nieuwe initiatieven en denkbeelden
- Trots zijn dat we gezonde voedsel produceren
- Natuur als verdienmodel in dienst van de samenleving.
- Er is steeds meer bewijs voor de relatie bodemgezondheid en humane gezondheid
- Organiseren en faciliteren van afzet van producten. Het wordt boeren makkelijker gemaakt om lokaal de producten af te zetten door een netwerk van voedselcoöperaties.
- Samenwerken verschillende landbouwdisciplines
- Met een kleinschaliger bedrijf een beter verdienmodel en meer werkplezier
- De boer als apotheker vd toekomst
- Meer betrokkene consumenten - stabielere afzetmarkt
- Verkoop diensten in de korte keten. Zoals toerisme & recreatie, kinderopvang, onderwijs.
- Samenwerking, bedrijf meer toegankelijk maken voor burgers. Binnen kaders 😊
- Regional voedsel produceren, afhankelijkheid
- Meer lokaal voedsel kopen (wil 75% van de respondenten in onze vragenlijst)
- Lokaal contact met de consument (de buurlij)
- Ongezonde bodem verkopen als kunstmest???
- True cost accounting, Stapeling van beloningen (via anlb, rentekorting, lagere waterschapslasten etc) voor natuurinclusief boeren, kortere ketens, meer sturen op kwaliteit ipv kwantiteit, diversificatie van productie (bv zorg, toerisme)
- Eerlijkere prijs & inkomen
- Nieuwe kansen onderzoeken
- Foodhub voor zorginstellingen ziekenhuizen, ggz, revalidatie, ouderenzorg
- Grote bedrijven kunnen rechtstreeks voedsel kopen bij duurzame boeren: zorginstellingen, scholen, overheden etc
- Positieve bewustwording bevorderen over de hele voedselproductie door mens en productie dicht bij elkaar te brengen
- Meer respect en begrip voor de boeren en natuur
- Afzet markt definiëren voor ondernemers
- Fiscale instrumenten voor 'duurzame' boeren. Die krijgen korting op bijvoorbeeld ozb belasting of andere heffingen
- Machines ontwikkelen die geschikt zijn voor natte bodems, kruidenrijke graslanden
- Boeren als de oplossing voor maatschappelijke uitdagingen als biodiversiteit, water, klimaat ipv het probleem
- Kookworkshops voor chefs uit alle markten met daarbij bezoeken aan boeren in de regio
- Een betere (eerlijke) prijs
- Meer ondersteuning van omschakeling naar regeneratieve en biolandbouw
- Ontwikkeling nieuwe producten met hoge toegevoegde waarde. Zoals kaas, worst, notenburgers, groentensmeersels, etc
- Elke boerderij een "hôt" waar burgers in de herfst mogen plukken.

- Gezondheid- en duurzaamheid-dashboard maken. Data clubs zoals rivm etc om input vragen. Externaliteiten globaal beprijzen. Regionale wetgeving en fiscale prikkels introduceren.
- Voedingslessen aan artsen, andere gezondheidsprofessionals en bezoek van hen aan de boeren in de regio
- Gelijker speelveld creëren waarin de vervuiler niet meer wegkomt met een concurrentievoordeel en degene die maatschappelijke waarde creëert beloond wordt
- Directe invloed op gezondheid van anderen - extra voldoening voor de boer
- Alle keukens van zorginstellingen en scholen lokaal en bio
- Lokaal produceren
- CO2 onderdeel maken van doelstellingen.
- Een hogere prijs te betalen voor voedsel dat op een groenere manier is geproduceerd (wil 60% van de respondenten in onze vragenlijst)

Welke kansen ziet u voor lokale voeding?

- Relatie tussen boeren en burgers herstellen
- Fietsroutes en open dagen voor consumenten langs de lokale boer
- Betere verdienmodellen
- Alle keukens van instellingen en overheden zoveel mogelijk lokaal en bio
- Lokale kookworkshops toegankelijk voor iedereen
- Dorpstuinten.
- Opbouw van een voedselgemeenschap
- Maak burgers bewust van de footprint: stikstof voor dummies.... wat van dichtbij komt heeft geen grote reis gemaakt.
- Bewustwording van de consument
- Lokaal wel gezamenlijk. 4 boeren op een rij met een melktap zal niet renderen, dus samenwerking is belangrijk
- Lokale markten verbeteren en versterken en promoten
- Weer leren koken met basisproducten
- Zet in op de kracht van de gemeenschap. Door het samen te doen verlaag je veel drempels wordt het makkelijker en leuker. Steek in op lokale voedselplannen, tuinen, winkels in dorpshuizen, schooltuintjes.
- Lokaal eten, regionaal producten, waardering voor boeren (voedselproductie)
- Veel kansen, vraag is hoe de afzet naar de consument gemakkelijker kan worden georganiseerd.
- Slow food, slow cities
- Eerlijke prijs voor lokaal, vervoer belasten
- Voor bio: Voorlopig beperkte kansen, in relatie met de ambitie dat bio naar 15% moet groeien. Dat zal niet alleen met lokaal lukken.
- Bestaande initiatieven krachten laten bundelen om efficiëntie te bevorderen en samen campagne te voeren.
- Vroegere SRV man weer terughalen met lokaal eten dat langs de deur gaat en wordt verkocht
- Lokaal is gezonder, duurzamer, brengt meer cohesie in de maatschappij

- Grote kans, gezond eten maakt gelukkig.
- Het creëren voor een beter netwerk om de consument het zo makkelijk mogelijk te maken om het af te halen.
- In nieuwe woonwijken geen bekende grootgrutter maar supermarkt nieuwe stijl met aanbod uit de eigen omgeving dat biodivers is gemaakt
- Korte ketens en logistiek structureel maken voor producenten. Makkelijk toegankelijk maken voor afnemers
- In supermarkten werkelijk zoveel als mogelijk lokaal en biodivers aanbieden. Niet duurzame producten het liefst helemaal uit het schap. Ondersteunen met true cost accounting en landelijke campagne (à la voorbeeld Denemarken)
- Bewustwording via demobedrijven
- Lokaal is verser
- Als consumenten echt gaan voelen dat duurzaam geproduceerd eten kopen uit de buurt het verschil maakt voor landschap en natuur in de buurt, water, een goede prijs voor de boer in de omgeving.
- Fryslân heeft veel voedsel en relatief weinig mensen. De kansen zullen zich beperken tot kleine groep
- Voedingsstoffen-rijk voedsel produceren
- Een sterkere band tussen voedselproducenten en consumenten = toename van lokaal geproduceerd voedsel
- Bewustwording creëren hoe lokaal meerdere aspecten in de maatschappij kan helpen
- Grote kansen. We moeten voor gezond eten wel meer willen betalen
- Betrek basisscholen bij lokale voedselproductie.
- Burgers bewust over voeding en voedingskeuzes
- Regionale/lokale overheden kunnen lokale marktplaatsen creëren voor lokale producenten van groen voedsel om de consumptie van groener/lokaal voedsel te stimuleren
- Scholen betrekken - bezoek aan lokale boeren, schooltuinen - opvoeding van toekomstige generaties: meer respect voor voedsel en leren dat de samenleving verschillende leden heeft die allen belangrijk zijn. Helpt inclusief denken
- Vooral seizoensgebonden producten kopen. Kennis gebruiken over (eco)duurzame voedselproductie en keuzes van de consument.

Welke kansen ziet u voor natuur?

- Hoe lokaal voedsel de hele regio kan ondersteunen ook qua werkgelegenheid te creëren
- Biodiversiteit herstellen, hogere biodiversiteit van (bodem) microbiota - positieve invloed op humane gezondheid
- Gebalanceerd bodem microbiota - bodem ecosysteem diensten/veerkrachtige gewassen/nutritionele waarde van planten
- Friesland = kans om zijn grasland meer soortenrijk te maken
- Boerennatuur door extensivering.
- Extensiveren, extensiveren
- Ecologisch (kennis) landbouwbeheer toepassen. Ecosysteemdiensten integraal onderdeel van verdienmodel. Klimaat (CO₂), schoon water en lucht, habitatvoorziening, gezond voedsel, tijd voor langzame bodemvormingsprocessen.

- Biodiversiteit vergroten ondersteunt menselijke gezondheid
- Biodiversiteit herstel
- Vergroten van natuur door eromheen moestuinen/CSA's op basis van permacultuur/agroecologie. Meteen ook plek voor bewustwording consumenten
- Gezonde bodem is biodiversiteit
- Verbeterde bodembiota
- Beheer zoetwaterlens?
- De natuur, een gezond ecosysteem als basis nemen voor de gehele maatschappij. De maatschappij zo organiseren dat de natuur geen schade wordt berokkend en zelfs verbeterd! En: wij zijn ook natuur!
- Nieuwe natuur waar die ook producerend is waar kinderen en mensen doorheen kunnen zwalken. En nieuw soort nationaal park met routes. Mooi voor recreatie, toerisme van ver maar ook lokaal.
- Een beter ecologisch evenwicht, maakt de hele keten gezond.
- Geïntegreerd blijven met de boeren, ze versterken elkaar
- In de natuur zijn is bewezen goed voor de gezondheid van de mens. Breng de natuur bij de mens. Maak bv voedselbossen en pluktuinen in de buurt van huizen. Zo combineer je verschillende doelen.
- Is het mogelijk dat de natuur een systeem wordt wat zichzelf weer in stand kan houden in plaats van door de mens? Dus werkelijk natuur wordt?
- Versterken van niet altijd logische verbinding met landbouw; investeren/tijd nemen voor het gesprek.
- Telen wat bij de regio en natuur past - kost minder en levert producten met hogere voedingswaarde

Welke kansen ziet u voor gezondheid?

- Meer aandacht voor preventie van een aantal welvaartsziekten
- Meer gezondheid ipv ziekte
- Betere kwaliteit van het leven, voedsel als preventie tegen NCD ziektes
- Zet gezondheid centraal, ipv het voorkomen ziek worden
- Gezondere ecosystemen = gezondere en gelukkigere mensen
- Toegankelijke (transparant) kennis/ informatie over de wijze waarop voedsel wordt geproduceerd en de directe/indirecte gevolgen voor gezondheid.
- Voeding met hogere voedingswaarde verbouwen - welbevinden van mensen, minder last en kost bij zorg
- Zuivel is gezond. Gelukkig maar.
- Geluk op 1, heet het bestuursakkoord van GS
- Meer onderzoek op effecten van gewasbeschermingsmiddelen via voeding. Maar ook in directe omgeving. Vooral op de akkerbouw-groente gewassen
- Bewustwording bij ons, van het effect van gezond eten.
- Voorkomen is beter dan genezen moet tussen de oren komen.
- Er is wel degelijk onderzoek dat uitwijst dat de biologische wijze van produceren gezondere producten produceert (Martien weet de stukken zeker te vinden). Deze feiten bekender maken bij een groter publiek via landelijke campagnes
- Voeding brengen onder meer aandacht van artsen

- Consumenten nog bewuster maken hoe ze gezond bewegen en eten
- Tijd, aandacht, waardering voor goed eten. Koken en nadenken over lekkere pure producten. Mentale ontwikkelingen door minder stress en snel snel. Fysieke ontwikkelingen doordat goed eten makkelijker te verkrijgen is.
- Minder chemicaliën - minder gezondheidsrisico
- Biologische landbouw verbruikt veel minder antibiotica = minder resistentie tegen antibiotica
- Welvaart: Nederland koploper gezond - barstensvol nutriënten- voedsel produceren
- Alle zorgorganisaties in de regio mogen tegen zeer lage kosten via het platform Toekomstproef hun bestuurders, managers, chefs en assistentes duurzaam laten inspireren en begeleiden naar een duurzaam voedselbeleid.
- Verbinden gesprekspartners uit landbouw en zorg, roadshow langs initiatieven die mogelijk verbreed kunnen worden.
- Gezonde voeding als medicijn
- Er zijn steeds meer mensen chronisch ziek en die gaan op zoek wat er wel kan.

Welke kansen ziet u voor kennisontwikkeling?

- Mensen van jongs af aan bewust maken van de mogelijkheden om eigen gezondheid beter te beïnvloeden mbv voeding
- Link tussen bodem, gewassen/producten en gezondheid te onderzoeken
- Veel mensen pakken het rapport wat bij hun idealen past.
- Kennis over relatie bodem-voeding-gezondheid
- Bij elkaar brengen van lokale en bestaande kennis. Kennis van boeren en initiatieven die gewaardeerd wordt. Kennis gekoppeld aan de sociale context vanwege de stijgende armoede en problemen van mensen om überhaupt eten te kunnen kopen.
- (Jonge) mensen bewust maken met de volle breedte van kansen
- Kans om ook basisschoolleerlingen, vmbo, mbo en havo bij de transities betrekken. Ook deze jonge mensen hebben een goede inbreng en bepalen mede de toekomst.
- Bestaande kennis moet gebundeld worden en beschikbaar gemaakt. Dat zou heel fijn zijn. Een portaal met genuanceerde heldere informatie.
- Toegepaste vertaling van transitiedenken waarin groene en fysieke domein wordt verbonden met sociale en zorgdomein
- Schoolmaaltijden, schooltuinen, boerderij bezoeken, boer-kinderopvang combi's
- Er is al veel kennis beschikbaar, borduur daar op voort met deze pilot
- Validatie van duurzame landbouwpraktijken en alternatieve meetmethoden die in de praktijk werken
- Goed georganiseerde pilot over relatie tussen voeding en gezondheidsparameters (inclusief mentale gezondheid)
- Biologische landbouw = methode met lage input vanuit materieel oogpunt. Maar het is een hoge input vanuit het oogpunt van kennis. Het bouwt sociaal en menselijk kapitaal op
- Dieet interventies - samen leren en bewust zijn over dieet/voedsel keuzes
- Met een breed gedragen onderzoek het bewuster eten onder de aandacht te brengen en daar meer ruimte in de supermarkt te creëren net zoals in Denemarken
- Belangrijk om mensen te confronteren met onderzoek

- Juist ook kijken naar technische en vooral technologische ontwikkelingen om anders te produceren. Robotisering, dataverwerking, automatisering, precisie landbouw etc.
- Wegnemen van verkeerde prikkels in kennisontwikkeling. Er is helaas ook tegenwerking in het delen van interessante bevindingen over gezondheid en bio, omdat er bedrijven zijn die belangen hebben bij het produceren van ongezondere producten.
- Veel meer aandacht van kennisdeling ook richting consumenten. Festival B (2018 en 2019) was een groot succes!!
- Afvalstromen nog nadrukkelijker benutten als grondstoffen

1.5 Deelnemers

#	Achternaam	Voornaam	E-mail	Bedrijf
1.	Bertorini	Stefano	s.bertorini@rug.nl	Rijksuniversiteit Groningen - Campus Fryslân
2.	Brattinga-Roth	Erika	erika.roth@hannn.eu	Hannn
3.	de Boer	Henk	secr.deboer@sudwestfryslan.nl	Gemeente Súdwest-Fryslân
4.	de Bruin	Lara	lara.debruin@leeuwarden.nl	Gemeente Leeuwarden
5.	de Graaff	Marcia	marcia@kening.frl	Stichting Kening
6.	de Jong Sura	Martina	martina.sura@hvhl.nl	van Hall Larenstein
7.	Vries	Jommer	jolmer_vries_de@hotmail.com	Mts familie de Vries
8.	Engelsman	Volkert	volkert@eosta.com	Eosta
9.	Geldof	Govert	govert@geldofcs.nl	Geldof c.s.
10.	Hamelynck	Bregje	bregje@ushof.nl	Federatie van Agro-ecologische boeren/ CSA Netwerk NL
11.	Hijkema	Martine	m.hijkema@aeres.nl	Aeres MBO Leeuwarden
12.	Hoogland	Ali-Jetske	ali-jetske.hoogland@hvhl.nl	Rengersgreide
13.	Howison	Ruth	r.a.howison-fraser@rug.nl	Rijksuniversiteit Groningen, Campus Fryslân
14.	Jansen	Bauke	baukejansen65@gmail.com	Melkveehouderij
15.	Kooistra	Jan-Teade	jkooistra@ltonoord.nl	Melkveehouder, LTO Noord
16.	Lankester	Martien	martien.lankester@avalon.nl	Avalon
17.	Lankester	Johannes	jlankester@netwerkduurzamedorpen.nl	Netwerk Duurzame Dorpen
18.	Schoot	Lenie	l.lap@aeres.nl	Aeres VMBO - MBO
19.	Muzikeviciute	Rimvyde Bernadeta	r.b.muzikeviciute@rug.nl	Tapijt
20.	Nijenbannen	Marjan	Marjan.nijenbanning@circulairfriesland.frl	NHL-Stenden, Vereniging Circulair Friesland
21.	Overall	Rennie	info@opdehim.nl	Boerderij winkel
22.	Postma-Krikke	Geartsje	geartsje.p.krikke@hotmail.com	Biologisch melkveehouderijbedrijf
23.	Proos	Zsuzsan	zsuzsan@futurefoodnext.nl	Toekomstig voedsel volgende
24.	Roskam	Marijke	mail@marijkeroskam.nl	Marijke Roskam
25.	Sinnema	Wikken	w.sinnema@sudwestkust.nl	Collectief SudWestKust

#	Achternaam	Voornaam	E-mail	Bedrijf
26.	Stoppels	Danique	d.stoppels.1@student.rug.nl	Rijksuniversiteit Groningen (student)
27.	Stremier	Auke	info@opdehim.nl	Biologisch melkveebedrijf
28.	van Alphen	Maaïke	m.vanalphen@fryslan.frl	Provincie Fryslân
29.	van Gorkum	Wim	w.vangorkum@fryslan.frl	Provinsje, Streekwurk
30.	van der Horst	Marcel	m.van.der.horst@fcroc.nl	Friesland College, techniek
31.	Visser	Jan-Theun	j.t.visser@compass4u.nl	Gemeente Sudwest-Fryslân
32.	Vroom	Marlise	marlise.vroom@xs4all.nl	Vroom's Communicatie
33.	Water	Kees	keeswater@ekopart.nl	Ekopart
34.	Znaor	Darko	DArko. Znaor@avalon.nl	Avalon

BIJLAGE III: VRAGENLIJST

Vragenlijst - de Greidhoeke, een Bioregio in Fryslân.pdf

Begin januari 2023 is een reeks vragen opgesteld om een dieper inzicht en inzicht te krijgen in de (i) perceptie en houding van de belanghebbenden ten opzichte van de landbouw in Greidhoeke, inclusief hun zorgen en de problemen die zij zien (ii) hun ambitie en visie voor de toekomstige ontwikkeling van de landbouw in de regio, en (iii) de interventies die zij voorstellen om de huidige obstakels te overwinnen en een vlottere invoering van een groenere landbouw in Greidhoeke mogelijk te maken. De vragen zijn geformuleerd door in overleg met de Provincie Fryslân en het kernteam van het project. De vragenlijst bestond uit eenentwintig vragen (zie het PDF-bestand hierboven). Dertien hiervan waren gesloten selectievakjesvragen die bestonden uit vooraf ingevulde antwoordkeuzen die in rijen waren gerangschikt. Elke vooraf ingevulde vraag bevatte vijf ronde optieknoppen ("ronde selectievakjes") waarmee de respondenten keuzes in elke rij konden evalueren, met behulp van dezelfde set beoordelingsschalen in kolomkeuzes. Een [vijfpunts Likert-schaal](#) werd gebruikt om de respondenten in staat te stellen uit te drukken hoeveel ze het eens of oneens zijn met een bepaalde stelling (zie hieronder). Aan het einde van elke vraag was er een vak "Andere", waarmee respondenten antwoorden konden geven die niet waren opgenomen in de vooraf ingevulde antwoordkeuzes (en deze ook konden uitwerken).

* 1. Hoe belangrijk vindt u de volgende rollen van de landbouw in de Greidhoeke?

	minst belangrijk	onbelangrijk	matig belangrijk	belangrijk	belangrijkste
Om voedsel voor mensen te produceren	☐	☐	☐	☐	☐
Om grondstoffen voor de industrie te produceren	☐	☐	☐	☐	☐
Om energiegewassen te produceren	☐	☐	☐	☐	☐
Om natuur en milieu te beschermen	☐	☐	☐	☐	☐
Om kwalitatief hoogstaand/gezond voedsel te produceren	☐	☐	☐	☐	☐
Om goedkope producten te produceren	☐	☐	☐	☐	☐

Andere (gelieve te specificeren)

Een vraag was eenc-heckbox-vraag waarmee enquêtedeelnemers meerdere antwoorden uit een lijst met keuzes konden selecteren. Deze vraag had ook een "Andere" optie. Ten slotte waren er zes vervolgkeuzevragen (over demografie) waarmeeing-respondenten één antwoordkeuze konden kiezen uit een lijst met keuzes die in een vervolgkeuzemenu werden gepresenteerd.

De vragenlijst is op 15 januari 2023 op het [Survey Monkey®](#) Internet platform geplaatst. Het Survey Monkey-platformsysteem® stond respondenten niet toe om de enquête in te dienen, tenzij alle vragen waren beantwoord. Het duurde 7-10 minuten om de enquête in te vullen. De antwoorden waren anoniem. De link naar de enquête werd naar zo'n zestig e-mailadressen gestuurd. De deadline voor het invullen van de enquête was 5 februari 2023, toen tweeëntwintig respondenten (ongeveer een derde) de vragenlijst invulden.

Uit de enquêteresultaten blijkt dat de meeste respondenten denken dat:

1. De belangrijkste rol van de landbouw in Greidhoeke is (i) om kwalitatief hoogstaand/gezond voedsel te produceren (68%), en (ii) om natuur en milieu te beschermen (55%)
2. Het belangrijkste landbouwgerelateerde probleem in de Greidhoeke is (i) aantasting van het milieu/de natuur (36%), (ii) gepolariseerde discussie is (36%), en (iii) te weinig oplossingsperspectieven (32%)
3. Het grootste obstakel voor een groenere landbouw in de Greidhoeke is (i) Steeds veranderend / niet consequent beleid (55%), en (ii) gevestigde belangen en lobby's (41%)
4. De groep die kan de transitie naar een groenere landbouw in de Greidhoeke het meest beïnvloeden is (i) politici (50%), en (ii) boeren (36%).
5. De groep met de grootste bedreiging voor de transitie naar een groenere landbouw in de Greidhoeke is (i) politici (32%), en (ii) agrovoedingsindustrie (32%).
6. Het belangrijkste argument om de landbouw in de Greidhoeke te vergroenen is (i) natuurbehoud (biodiversiteit) (64%), en (ii) gezondheidsaspecten (45%).
7. Dat de rol van True Cost Accounting (echte kostenberekening) in de vergroening van de landbouw in de Greidhoeke is heel belangrijk: 42%.
8. de overgang naar een groenere landbouw in de Greidhoeke faciliteren moet zeker Rijksoverheid (68%), en (ii) lokale overheid (64%).
9. Om vergroening van de landbouw in de Greidhoeke te versnellen, de belangrijkste is de samenwerking tussen (i) boeren (100%) en (ii) consumenten (86%).
10. De belangrijkste veranderingen in regelgeving om de landbouw in de Greidhoeke te vergroenen is regelgeving die beter definieert wat groene(re) landbouw (36%).
11. Die economische instrumenten dat het belangrijkste om de landbouw in de Greidhoeke te vergroenen zijn (i) alternatieve afzetkanalen (kleinschalige boerderijwinkels, CSA, dorpsmoestuintuinen, enz. (36), (ii) omschakelingssubsidies voor landbouwers (32%), en (iii) belastingdifferentiatie tussen groene en andere producten (landbouwproductiemiddelen, voedsel, enz.) (32%).
12. Het belangrijkste capacity building / bewustmakingsprogramma's om de landbouw in de Greidhoeke te vergroenen zijn (i) bewustzijn van de consument (50%), (ii) demonstraties / pilot programma's, en (iii) landbouwvoorlichting (45%).
13. De meest geschikte communicatiekanalen om burgers te informeren over de overgang naar een groenere landbouw in de Greidhoeke zijn live bijeenkomsten (conferenties, rondetafelgesprekken etc.) (55%).
14. **De overgang naar een groenere landbouw in de Greidhoeke ondersteun sterk 86% respondenten – en niet eens één is ertegen.**

15. Om de overgang naar een groenere landbouw te ondersteunen, zijn de respondenten bereid (i) een hogere prijs te betalen voor voedsel dat op een groenere manier is geproduceerd (68%), en (ii) meer lokale producten te kopen (68%).

Demografisch profiel van een typische respondent:

- Vrouwelijk (59%)
- 55-64 jaar oud (45%)
- Wonen in huishouden met 2 personen (36%)
- Inkomensniveau modaal (23%), boven modaal (23%) en 50% boven modaal (23%)
- Sector/ branche: primaire landbouw productie (32%)
- Hoogste opleidingsniveau: master (hbo) (27%), of master (waar) (27%).

BIJLAGE IV: BIJEENKOMST GEZONDHEIDSZORG GROEP

Ronde tafel gesprek Zorg – argumenten en interventies voor meer bio
dd 21 maart te IJsbrechtum

Inleiding

Het programma Bioregio's is opgezet om in enkele pilotgebieden de transitie naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem - met inachtneming van natuur en biodiversiteit – te versnellen **met als ingang de gezondheid van de mens**. Het streven is om in deze regio's toe te werken naar 100% regeneratieve, natuurinclusieve of biologische landbouw. Hierbij is gekozen voor een speciale focus op de gezondheid van de mens die gebaseerd is op een gezonde bodem, goede biodiversiteit en de producten van (zoveel mogelijk lokale) levensvatbare en duurzame boerenbedrijven. Een vernieuwend aspect hierin zal zijn dat de gezondheidszorg actief zal worden betrokken bij het stimuleren van deze ontwikkeling. In de Greidhoeke wordt de mogelijkheid verkend om daar een meerjarige pilot Bioregio op te zetten.

De verkenning wordt gefinancierd vanuit de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland binnen het project Greidhoeke Plus.

Vandaag is het eerste gesprek met zorgprofessionals in deze regio.

Aanwezigen

Zorgpartijen:

Anneke van Schepen, huisarts in praktijk Schraa, Bolsward, organiseert ook leefstijl- en bewegingscursus in woonplaats Makkum

Rudger Hogeveen, huisarts in praktijk Nieuwmarkt, Bolsward, interesse in voeding

Fraukje Meulenbroek, Goïnga, vm huisarts, Coaching voor artsen en andere professionals,
Annie Dijkstra, Teamleider voeding, Antonius Ziekenhuis, Sneek

Kernteam:

Martien Lankester, Avalon, initiatiefnemer Bioregio Greidhoeke,
Zsuzsan Proos, ToekomstProef (het duurzame platform voor de zorg) (notulen)

Welke invalshoeken aan tafel:

technisch – voedingsstoffen die interveniëren in ziekteprocessen (huisarts met persoonlijke interesse),

psychosociale kant (coachen, verbinden, welzijn),

voeten in de klei (hoofd voeding zorg) en leefstijl – landbouw (huisarts met workshops).

Doel van het gesprek: vanuit argumenten uit de zorg, een longlist van mogelijke interventies verkrijgen of een aanzet van ideeën ervoor.

Argumenten uit de zorg

- Er is gebrek aan kennis en bewustzijn over voordelen van gezonde voeding bij patiënten (en risico's van troep in je lijf gooien).
- vertaalslag te maken vanuit gezonde voeding naar de patiënt/client omdat er weinig checklisten of standaarden over voeding beschikbaar zijn.

- Het besef groeit dat de verbinding van onderop nodig is om het denken over de rol van gezonde voeding te voeden en te veranderen. Samenwerking binnen gemeenten en regio's wordt crucialer.

Interventie ideeën

- **Voedsel als verbinder**; er zijn diverse typen / groepen van patiënten, 'die om diverse redenen buiten de maatschappij zijn komen te staan', die via het meewerken in pluktuinen, of samen koken concepten zich weer nuttig kunnen gaan voelen, en in verbinding met de maatschappij kunnen komen → samenwerking met gemeente gebiedsteams?

Inspiratie: <https://de-vitaliteitsfabriek.nl/> (Rosanne Koster, huisarts in Leeuwarden, persoonlijke ervaring als arts en patiënt tav hersenletsel)

- **Voedsel en gezondheid**; via de HA praktijk kunnen lokale projecten op leefstijl en voeding worden opgezet met als doel verbeteren van de individuele gezondheid, voedselkennis en vaardigheden bijbrengen, verbinding leggen met de lokale landbouw en teelt.

Met als voorbeeld de cursus in Makkum: sportlessen, kookworkshops, metingen .

Scholen kunnen hierbij aanhaken met lessen, schooltuinen en schoolmaaltijden

-educatie huisartsen en specialisten (o.a. via Texel cursus). Artsen bereiken via evidence based aanpak. Er zijn geen voedingsrichtlijnen voor de HA of specialist binnen handbereik.

-**Voedsel en lokaal**; feel good campagnes over voordelen van lokale bioproducten, gekoppeld aan financiële prikkels (consument verleiden meer bio uit de regio kopen)

-on tour gaan naar zorgorganisaties met lokale bio producten / markten

-**Voedsel en de regio**; uitwerken van blue zone idee in de regio; samenwerking apotheek – ha – supermarkt-restaurants; meer biologische voeding aanbieden in gemeenten (mensen bereiken vanuit verbinding – via onderop). → inspiratie

<https://www.radboudumc.nl/projecten/bluezone>

Losse opmerkingen:

- Gemeente SudwestFryslân is ook met een project met de boeren en leefstijl bezig; daar is al contact mee (de gemeente is een van de partijen in Greidhoeke Plus)
- Gaming model, inzet van kunstenaars of artiesten (of andere nieuwe leervorm) kan wellicht gekoppeld worden aan de uitvoering van enkele van bovenstaande ideeën tbv omzwaai naar nieuw paradigma. Mbv HANNN

Hoe verder met de resultaten: interventies uit de verschillende gespreksgroepen worden bijeengebracht, inclusief de argumenten. Van daaruit worden integraal enkele interventies geselecteerd en verder uitgewerkt.

Wie nog erbij vragen:

- cardioloog Maarten Joosten, Ziekenhuis Sneek, wie vraagt?
- Jeroen de Vries neuroloog UMC Groningen, wie vraagt?
- Jet Koerts, werkt als huisarts in de huisartsenpraktijk Wommels-Easterein, (haar man Wytze Brandsma is biologisch dynamisch veehouder), heeft momenteel weinig tijd
- Jan Jansen, net gestopt als huisarts in Skearnegoutum, heeft interesse om op den duur mee te doen
- Boudewijn Dierick, Huisarts, Sûnhûs - Gezondheidscentrum Makkum, nu bezig met proefschrift, wil later wellicht meedoen
- De Friesland Zorg, - Zorg buiten de zorg - Martien verkent contacten daar

- HANNN, Erika Róth wellicht, ze was bij kickoff meeting, Martien vraagt haar

Verder nog genoemd

- Rya Ypma, diëtiste 'Eten met aandacht, doe ik het goed of doet het mij goed'

Bij vragen: Martien Lankester (bereikbaar via app groep) of 0622517356

Emailadressen, zie email

Telefoonnummers, zie appgroep